

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Տ Ղ Ա *

Այս երկի արժեքավոր կողմերից մեկն էլ այն է, որ ժամանակակից կյանքի տարբեր կողմերը, ռազմական գործողությունները, դրսևորվել են ոչ միայն գեղարվեստորեն, այլև ճշմարտացի: Իրականությունը ներկայացնելու համար բանաստեղծը վերցնում է հասարակական կյանքի տարբեր կողմերը՝ իրենց առանձնահատկություններով: Թշնամիների ռազմական գործողությունները նկարագրելու մեջ նա առարկայական է և անաչառ: Մահմեդականների և քրիստոնյաների բանակները բախվում են. հաջողությունը Սալահեդդինի կողմն է: Այդ գործողություններն էլ վերին աստիճանի անաչառությամբ են տրված¹⁶⁴:

Գրիգոր Տղան իրական կյանքի և ռազմական գործողությունների միայն պասիվ նկարագրող չէ: Նա միաժամանակ ցույց է տալիս իր դրական կամ բացասական վերաբերմունքը: Օբինակ՝ Սալահեդդինի գաղանաբար գինվորները բնորոշվել են որպես «շուն» և «գայլ»:

Պայծառ և ճշմարտացի են տրված Ծրուսաղեմի երբեմնի խաղաղ կյանքի ու կենցաղի տարբեր կողմերը:

Նախքան Սալահեդդինի գրավումը, Ծրուսաղեմը նման է եղել զուգված-զարդարված մի հարսի: Բայց այժմ, այդ նույն քաղաքը բոլորովին այլ պատկեր ունի.

«Եւ թագընկեց զիս արարին,
Ըջհարսնութեան քօղն բարձին,
Ըղպատմուճանն իմ հրաշալին
Տինէն ի բաց մերկացուցին»¹⁶⁵,

Նրանք, որոնք մի կերպ կոտորածներից ազատվել են, նույնպես ողբալի վիճակում են: Մրանց տանջում են, ենթարկում անլուր

կտտանքի: Սրտաճմլիկ է գերեվարություն նկարագրող.

«Դողան ոսկերքս և սասանին,
Լոյս իմ քաղի, սիրտըս ճըմլին.
Քանգի աչօք իմ տեսանին.
Ողորմագին հարուածք նոցին.
Իշխանք բազումք ի տանջելին.
Եւ ի յընչից պարապեցին,
Եւ հետիոտըս տանէին.
Տղայք ի մէջ ճանապարհին,
Ի յոչ կոշիլ գնալ՝ մեռանին...»¹⁶⁶,

Գերիները շատ վաա սլայմաններում են ապրում: Նրանք անաչվում են սովից, մերկությունից, տապից և հիվանդություններից.

«Կարօտք հացի մերկ շրջէին,
Եւ բոկ ոտամբք հետեւէին,
Քաղաքացին և դեղացին...»¹⁶⁷,

Ողբի մոտ մեկ շորորողը նվիրված է Լևոն Բ-ի՝ Սալահեդդինի դեմ մղած պատերազմներին ու տարած հաղթանակներին:

Ներսես Շնորհալին «Ողբ Եղեւսիոյ» պոեմում իր հայրենասիրական տրամադրություններն արտահայտում է Անիի, Վազարշապատի և ընդհանրապես Հայաստանի անցյալն ու ներկան հակադրելու միջոցով, ուշագրությունը սեռելով միայն պատմական սնցյալի վրա, իսկ Գրիգոր Տղան իր Ողբում աչքաթող շանելով պատմական անցյալը, գլխավոր ուշադրությունը դարձնում է ներկայի, իրական անցուդարձի վրա՝ առնչելով դրանք Կիլիկիայի և Լևոն Բ-ի հետ: Ծրուսաղեմի գրավումից գեռ մի ամիս շանցած, Սալահեդդինն հարձակվեց Սիրիայի և ապա Կիլիկիայի վրա: Ավերելով արշավանքի ճանապարհին գտնվող բոլոր երկրները, նա հասնում է Կիլիկիա.

«Մըտին յաշխարհըն Կիլիկին,
Ուր իշխեցող էր Հայկազնին
Մեծահաղթող Լևոն արին...»¹⁶⁸,

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № 4-ից, 1965 թվականի № 6 Ա-ից, Ե-2-ից, Ը-ից, Գ-ից, Ժ-ից և 1966 թվականի № Բ-ից և Գ-ից:

¹⁶⁴ Dulastrier, "Documents arméniens", p. 275.

¹⁶⁵ Անդ, էջ 287.

¹⁶⁶ Անդ, էջ 304.

¹⁶⁷ Անդ.

¹⁶⁸ Անդ, էջ 298.

Լեոնր անձամբ առաջնորդում է հայոց բանակը և զենքի ուժով կասեցնում Սալահեդ-դինի առաջացումը.

«Եհաս ի դաշտ լայն անդրատին,
Ասպատակաւ գօրու նոցին.
Լեոն իշխան Կիլիկեցին...
Ջառ ի ձեռքս երկսայրին,
Ձայնեաց զանուն սրբոյ խաչին,
Կայթեաց ի մէջ պատերազմին,
Որպէս զարծիւ իսկ յերամին»¹⁶⁹,

Բանակները բախվում են, սկսվում է ձեռնամարտը. Դրանց մեջ է և Լեոնը, որը մխրճվելով թշնամու խուճապահար շարքերում՝

«Եհար ըզկուշտ երիվարին,
'ի արշաւեցոյց ի մէջ նոցին.
Ուղղեաց զգլոց իւր նիզակին,
'ի եհար ըզսիրտ գլխաւորին.
'Դիաթաւ կացոյց դաշտին»¹⁷⁰,

Գրիգոր Տղան շերմ սիրով է նկարագրում Լեոնի և հայոց բանակի քաջագործությունները, որովհետև նրանք սրի ուժով պաշտպանում են իրենց երկիրն ու անկախությունը՝ չընկրկելով թշնամու բազմություն և հզորության առաջ:

Թեև բանաստեղծն անկողմնակալ կերպով պատկերել է նաև Սալահեդինի տարած հաղթանակները, երբեք չազավաղելով իրական երևույթները, բայց նա այդ հաղթանակներին տալիս է տարբեր գնահատական: Սալահեդինը նվաճող և արյունարբու է. նա բերում է սուգ ու արյուն, հետևարար, նա ենթակա է նգովքի ու անարգանքի: Բոլորովին այլ կերպ են գնահատվել Լեոնի հաղթանակները: Հայերը կռվում են ոչ թե նվաճելու, այլ պաշտպանվելու համար. նրանք իրենց սուրբ բարձրացնում են բարբարոսների և բռնակալների գեմ, որոնք խախտում են կյանքի խաղաղ ընթացքը և կատարում ոճրագործություններ:

Երբ Լեոնը դաշտային Կիլիկիայի և Անտիոքի սահմաններից հակառակորդին հեռացնում է, այլևս առաջ չի շարժվում, այլ հաշտություն է կնքում.

«Անցոյց յիւրմէ զրաժակ շարին,
Արար ընդ նա խաղաղութիւն
Եւ համոզեաց ի քարութիւն»¹⁷¹,

Տղայի այս գործը կոչվում է «Ողբ», բայց վշախ. խոր ցավերի, զայրույթի ու վրեժի

ետևում առկայծում են դեպի կյանքը կոշող հորդորն ու հույսը, նորից վերականգնվելու հավատը և կյանքի նկատմամբ ունեցած սերը: Հեղինակը հավատացած է, որ չարը պիտի ստանա իր արժանի պատիժը, պիտի լինի արգար հատուցում: Լեոնն իր երկրի սահմանները ապահովելու հետ միասին, շարին պատժել է, անմեղ երուսաղեմացիներին հասցրած ավերածությունների ու արյան համար: Նա մարդասեր է և բարյացակամ: Դեպի Կիլիկիա արշավելու ժամանակ, Սալահեդինի լանակը իր հետ շարժում է իր նաև Երուսաղեմի կողոպուտը և գանձերը: Հայերը հարձակվում են կողոպուտով ծանրաբեռնված հազարացիների վրա, քախջախում, ետ վերցնում ավարը և տալիս երուսաղեմացիներին:

Ընդհանրապես պոեմում զգալի տեղ է բռնում շարին արժանի հատուցում տալու և վրեժխնդրության զգացումը: Երուսաղեմը իր ողբի պահին չի մոռանում թշնամուն արժանի հատուցում տալու անհրաժեշտությունը: Նրա սրտի խորքում ատելության հետ միաժամանակ գլուխ է բարձրացնում նաև վրեժխնդրության զգացմունքը.

«Ըզըր գերեալս, Երուսաղէմ,
Առնուլ ըզվրէժն, Երուսաղէմ,
Ի քո նեղլացն, Երուսաղէմ»¹⁷²,

Այնուհետև բանաստեղծը բերկրանքով է նկարագրում, թե ինչպես հայոց բանակը Լեոնի գլխավորությամբ թշնամուն քախջախիչ հարված է տվել և գերողներին գերել...

«Սոքա զգերիշտն գերեցին,
Եւ ըզըզուիշտն լուկեցին,
Ըզհարկանողսն խիստ հարին...»¹⁷³,

Պոեմի տարբեր մասերում համոզեցուցիչ են ներկայացված անձնավորված քաղաքի հոգեբանական անցումները մի վիճակից դեպի մյուսը, դրանց գրսեորումը, վիպելու, հուզվելու, ողբալու, ափսոսանքի, զայրույթի ու վրեժխնդրության ընթացքում: Անցյալի փառքը պատմելու պահին ողբացողը համեմատաբար խաղաղ է, մաքերը մթաղնված ու խառնված լին, մինչդեռ ողբալու և զայրույթի պահին նա ցնցվում է հոգեպես, կտրվում է նրա մտքի թելը, մթնում բանականությունը, գործածում է ուրիշ ոճ՝ լի ցասումով ու ցավով: Սակայն երբ վրեժխնդրության գաղափարն է հառնում, հախուն զգացումների զուգորդում է նաև դատողությունը, գործում է բանականությունը և

¹⁶⁹ Դյուլուրիե, նշված աշխատությունը, էջ 298:

¹⁷⁰ Անդ,

¹⁷¹ Անդ, էջ 303:

¹⁷² Անդ, էջ 293:

¹⁷³ Անդ, էջ 300:

նա, ողբասացը, որքան խղճալի էր ողբալու և տանջվելու պահին, նույնքան էլ ղորեղանում է հոգով: Այստեղ արդեն ողբացող Երուսաղեմի ընդհանուր Գրիգոր Տղան թշնամու հասցեին անհեծքներ չի կարողում, ինչպես իրենց ողբերգում անում են Դավթակ քերթողն ու Ներսես Շնորհալին, այլ նա գործնական կոչ է անում՝ ի դեմս, ի մարտ, և ի հատուցումն: Այս տեսակետից Գրիգոր Տղայի Ողբը ավելի աշխարհիկ և ավելի մարտական է: Բացի այդ, Դավթակի ու Ներսես Շնորհալու անհեծքները ուղղված են դեպի երկիրն, որ վերջինս պատժի չարագործին, հանդերձալ կյանքում: Գրիգոր Տղայի մոտ անհեծքներ չկան. մարդը ինքը պետք է անմիջապես ըստ իր արդարադատ սուրբ, ինքը պետք է պատժի չարագործին: Երբ դառն արցունքներ թափելուց և իր գլխին փոշի ցանելուց հետո, որոշ չափով հանգստանում է դժբախտ Երուսաղեմի խոցոտված սիրտը և մի քիչ խաղաղվում է նրա հոգեկան աշխարհը, ինչպես մթամած ամպերով ծածկված երկիրը անձրևից հետո, պարզվում, լուսավորվում է նրա բանականության երկնականմարը, ապա նա վերլուծում, կշռադատում է կատարված աղետը, վշտի ծանրության հետ մեկտեղ նրա արտում շողում է հույսը: Մի պահ նրա առաջ հանում է կենսախիղճ ապագան: Ի դեմս Երուսաղեմի, բանաստեղծը համոզված լավատես է: Եղեսիայի Ողբում լավատեսությունը հիմնված էր այն հույսի վրա, թե շուտով խաչակիրները նորից կգան և Եղեսիան կվերցնեն Ջանգի ամիրայի ձեռքից: Գրիգոր Տղայի հույսի ու լավատեսության հիմքը այդպես չէ: «Ողբ Եղեսիոյ» պոեմը զբնդում ժամանակից անցել էին տասնամյակներ: Շատ բան էր փոխվել... Կիլիկիայի և ընդհանրապես արևմուտքում ապրող հայերին խաչակիրները պակաս բարբարոսաբար և տմարդի չէին վերաբերվել քան Ջանգին, Սալահդինը և հույները: Բանաստեղծը համոզված է, որ այո, շուտով Երուսաղեմը կվերականգնվի, բայց ոչ քեզ դսից եկող ուրիշ ազգերի կամ պետությունների միջոցով, այլ քաղաքի բնակիչներն իրենց իրենց ուժերով պիտի վերականգնեն մայրաքաղաքը:

Երուսաղեմը կոտորելու ժամանակ կենդանի մնացածները, քաղաքից փախածները այժմ վերադառնալու են: Երբ բոլորը գան, հավաքվեն, երկիրը աղատվի բռնակալ տիրողների ձեռքից, քաղաքը կմոռանա իր ծանր վիշտը:

«Յայնժամ տեսցես, Երուսաղէմ,
Եւ ցընծասցես, Երուսաղէմ,

Եւ մոռացես, Երուսաղէմ
Սուգ զայրութեանդ, Երուսաղէմ»¹⁷⁴,

Եվ այսպես, կործանված քաղաքը իր զավակների ձեռքերով ոչ միայն կվերաշինվի, այլև կպայծառանա: Այն երկրներն ու քաղաքները, որոնք առժամանակ մոռացել էին համաշխարհային սրբազան մայրաքաղաքը, նորից գանձերով լի նավերով ու բարավաններով, ծովերով ու ցամաքներով կանցնեն ևուխտի կգան մոռացված սրբավայրերին:

«Պատիւ ծովու, Երուսաղէմ,
Եւ ցամաքի, Երուսաղէմ,
Եւ մեծութիւն, Երուսաղէմ,
Աղգաց 'ւ ազանց, Երուսաղէմ,
Ջի գան առ բեզ, Երուսաղէմ...»¹⁷⁵,

Լավատեսության հետ սերտ շաղկապված է նաև հայրենասիրությունը, Լավատեսությունն ու հայրենասիրությունը միասին կազմում են Գրիգոր Տղայի այս քերթվածի գլխավոր գաղափարը, որոնց շուրջ պտտվում են պոեմի մյուս մասերը՝ իրենց առանձին դրվագներով:

Ինքը՝ բանաստեղծը, Լևոն Բ-ի ժամանակակիցն ու գործակիցն է եղել. սրանք երկուսն էլ եղել են Կիլիկիայի հայկական հոգևոր և աշխարհիկ իշխանության հայրենասեր ներկայացուցիչները: Գրիգոր Տղան էլ իր ժամանակի արամագրությունները արտահայտելու համար դիմում է պատմական անցյալին, հայ ժողովրդի քաջահամբավ գործիչների օրինակներին, սակայն գլխավոր շեշտը նա դնում է ներկայի վրա: Ի դեմս Երուսաղեմի, բանաստեղծը ողբում է ոչ միայն Պաղեստինի անկախ, խաղաղ ունցյալը, այլև իր՝ հայ ժողովրդի ու նրա հայրենիքի կորցրած փառքը, ազատությունն ու պետականությունը: Երուսաղեմից ոչ պակաս արշավանքներ ու ավերմունքներ է տեսել նաև հայոց աշխարհը: Ինչպես Երուսաղեմը, այդպես էլ Հայաստանը գարեբ շարունակ եղել է ասպատակությունների պոռոտա, ուր միշտ բախվել են Արևմուտքի ու Արևելքի բռնակալ բանակները և այդ հոգը ներկել բյուրավոր անմեղ մարդկանց արյունով: Իրենց անցյալով ու ներկայով Հայաստանի և Երուսաղեմի մեջ շատ նմանություններ կան:

Այժմ տեսնենք, հայրենասիրական տրամադրություններն ինչպիսի՞ ձևերով է արտահայտել բանաստեղծը՝ Կիլիկիայի հայոց իշխանության, Լևոն Բ-ի, նրա բանակի ու գործերի առնչությամբ:

¹⁷⁴ Դավթակի. նշված աշխատությունը, էջ 290:

¹⁷⁵ Անդ:

Լևոնը անձնուրաց հայրենասիրությամբ ու քաջագործություններով նման է հայ նախնիներին, որոնք միշտ էլ խոյացել են բռնակալների դեմ և կրծքով պաշտպանել իրենց հայրենի հողը.

«Ձի որպէս Հայկըն առաջին,
Եհար ըզբել նետիւ բազկին.
Եւ կամ Տըրդաա ըզթումբ գետին,
Փլուցեալ ոտիւք գարշապարին.
Սա պերագոյն Արտաշիսին,
Այնմ որ յաղթեացըն Կիւրոսին.
Նրման եղև սա Տիգրանին,
Եւ ըզկըասոս սաաակողին»¹⁷⁶,

Գրիգոր Տղան անհուն սիրով է լցված դեպի քաջ և հայրենասեր պետական գործիչը։ Նա հպարտությամբ ու բերկրանքով է նկարագրում Լևոնի գործերը և ազդեցում Արարչին, որ նրան երկար ու առողջ կյանք պարգևի։

Երուսաղեմի ողբը գրված է պարզ լեզվով և մաքուր հայկաբանությամբ։ Թեև տեղացի նկատվում են օտար բառեր, ինչպես՝ «սենեկալ», «սլեհ», «զիան» և աշխարհաբարի ձևեր, ինչպես՝ «ես ձայնեցի Սուրբ Յակորին» և այլն, սակայն այսպիսի ձևերն ամենևին ստվեր չեն նետում քերթվածի պարզ ու գեղեցիկ լեզվի վրա։

¹⁷⁶ Անդ., էջ 301։

Ներսես Շնորհալու «Ողբ Եդեսիոյ» հռչակավոր պոեմից հետո, Գրիգոր Տղայի «Ողբ վասն առմանն Երուսաղէմի» գործը մեր միջնադարյան երկրորդ պատմա-քաղաքական ծավալուն և գեղեցիկ պոեմն է։

Գրիգոր Տղայի Ողբը թե՛ ձևի և թե՛ բովանդակության կողմից դրական ուշադրավ մի երևույթ էր միջնադարյան բանաստեղծության ասպարեզում։ Այստեղ մի կողմից հնչում են մարդասիրական և հայրենասիրական մոտիվներ, իսկ մյուս կողմից այդ մոտիվները դրսևորվել են բնական, դեղեցիկ և իրական գույներով։ Անգամ Գրիգոր Տղայից դարեր հետո հանդես եկող իտալացի հռչակավոր բանաստեղծ Տորկվատո Տասսոյի «Ազատագրված Երուսաղեմ» հանրածանոթ վիպական պոեմը չունի աշխարհիկ այն նվազներն ու ճշմարտությունը, ինչպես Գրիգոր Տղայի այս համեստ գործը։ Եթե վերջինիս մեջ հնչում է աշխարհիկ, իրական կյանքի ձայնը, ապա մոա շորս ու կես դար հետո գրված «Ազատագրված Երուսաղեմ» երկի մեջ իշխող են վիպական հրաշալիքները, գերբնական ուժերի ու էակների մասնակցությունը, քան թե իրականության նկարագիրը։ Տղայի պոեմի մեջ գեղեցիկ և ճիշտ գծերով արտացոլվել են պատմական դեպքերը, կյանքի ու կենցաղի զանազան կողմերը։

